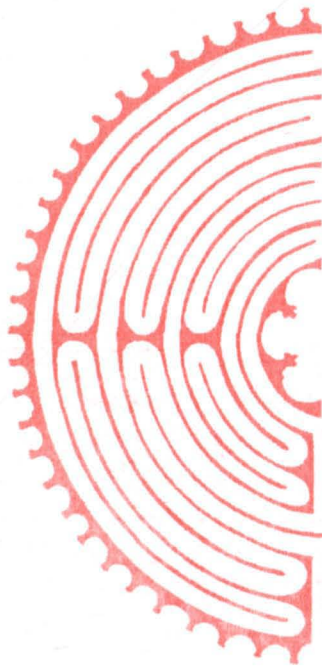

Dobszay László

GONDOLKODÓ

füzetek

MI IS A SZÓ?

„SOK HAZA-PUFFOGTATÁS...”

AQUILEIA

JEGYZETEK A LITURGIÁRÓL:

75. Mi az a „római rítus”? – 2.

76. A Hiszekegy a misében

38. szám

2006. április

Gondolkodó Füzetek

Kézirat gyanánt – Felelős kiadó: Dobosgy László

Készült az MTA-TKI — LFZE egyházszervei kutatócsoportjában

1. füzet: A keresztény értelmiségi (I). – Jegyzetek a liturgiáról: 1. Igazság és érthetőség. – 2. Hogyan imádkozzuk a 118. zsoltárt?

2. A keresztény értelmiségi (II). – Jegyzetek a liturgiáról: 3. Az éneklőszék. – 4. A liturgikus stílus szétesése. – Aquinói Szent Tamás a hit megvallásáról

3. A keresztény értelmiségi (III). – Jegyzetek a liturgiáról: 5. A liturgikus homília formája. – 6. Benedictus Dominus Deus Israel. – Szent Ágoston beszéde az újonnan megkereszteltelhez

4. A karácsonyi virrasztó zsolozsma. – Jegyzetek a liturgiáról: 7. A karácsonyi nagyéneklés. – 8. Az 50. zsoltár utolsó versei. – Melléklet: Az esztergomi zsolozsma karácsonyi matutinuma

5. A szövegértésről. – Jegyzetek a liturgiáról: 9. Énekek a szentekről. – 10. Sajnálom...

6. Szövegalkotás és szövegértés – egyházi környezetben. – Jegyzetek a liturgiáról: 11. Gyertyák az oltáron. – 12. Ordo Cantus Missae

7. A húsvét heti „dicsőséges vesperás”. – Jegyzetek a liturgiáról: 13. A liturgia drámaisága. – 14. Változatosság?

8. Mi a magyar a zenében? – Hit, remény, szeretet – Jegyzetek a liturgiáról: 15. A pazarló liturgia. – 16. „Bűgő kürtök”?

9. Szemben a feladattal – Kommentár a nagypénteki „Adoratio Crucis”-hoz (Aquinói Szent Tamás: Vajon helyes-e Krisztus keresztféj imádó tisztelettel illetni?) – Jegyzetek a liturgiáról: 17. A Máté-passió. – 18. Húsvéti népénekeinkről

10. Az orációk fordítása (Mezey László szellemi hagyatékából) – A gyermekkori emlékek (Raissa Maritain írásából) – „Jön a vihar...” – Az úrnapí vesperás Magnificat-antifonája (az Isztambuli Antifonáléból) – Jegyzetek a liturgiáról: 19. Egy mennybemeneteli prédikáció margójára – 20. Aquinói Szent Tamás arról, hogy miért lett Krisztus mennybemenetele a mi üdvösségünknek oka

11. Aquinói Tamás a békéről: (1) Vajon ugyanaz-e a béke, mint az egyetértés? – A számítógép: a szellemi munka ellensége és barátja – Jegyzetek a liturgiáról: 21. A sequentia - és a liturgia misztikus jellege. 22. A dalosított zsoltár-recitáció

12. Aquinói Tamás a békéről: (2) Vajon mindenki kívánja-e a békét? Vajon a béke a szeretet sajátos kihatása-e? – Mi a tudomány? Ki a tudós? (I) – Jegyzetek a liturgiáról: 23. Halottak napja. 24. Mondatrend – a mondat rendje.

13. Mi a tudomány? Ki a tudós (II). – Versmondás – A művészek és az Egyház – Jegyzetek a liturgiáról: 25. „Istentisztelet modern szabad asszonyoknak”. 26. A sivatagi atyák üzenete a mához.

14. Olvasóim leveleiből – Jegyzetek a liturgiáról: 27. Legrégibb (és legszebb) karácsonyi énekünk. 28. Mit tegyünk azzal, ami „elavult”?

15. Európa és a kereszténység – Városok szerkezete és történelme – Olvasói levelek (folytatás) – Jegyzetek a liturgiáról: 29. Krisztus, a Király. 30. Egy kalkuláció az egyházzenéről.

(A jegyzék folytatása a hátlapon)

Mi is a szó?

Kurtág Györgynek a Zeneműkiadónál most megjelent dala Samuel Beckett verssorait idézi Siklós István tolmácsolásában: „Mi is a szó? Hiábavaló.”

A verseket *művészi* mondanivalójuk szerint kell megítélnünk. Emellett, és ettől némileg függetlenül lehet véleményünk a vers *gondolati* tartalmáról is. Az alábbi megjegyzések valójában nem a versről szólnak, hanem a vers ürügyén valami másról.

Kurtág műve igen szép. A vers gondolati tartalmát is érthetjük jól: a teljes igazság, a teljes valóság túl van azon, mint amit a szó ki tud mondani. A szóval gyakran visszaélünk: fölöslegesen sokat beszélünk, mellébeszélünk, hamisan beszélünk. Erről valóban elmondható: mi is a szó? Hiábavaló.

De ez csak konkrét „szavainkra” igaz. Maga a szó nem hiábavaló. Én megvédem a szót, vagyis a beszédet. A szó: egyik legnagyobb kincsünk. Szó nélkül csak üvöltés van, vagy némaság – a szó valódi és átvitt értelmében. A szó tette az embert emberré. A szóért, a „pallérozott” szóért, a gondolatot és a gondolat legkisebb árnyalatait is kifejezni képes szóért fáradozott az emberiség sok évezreden át. A szó: Platón és Mózes szava, Shakespere és Tolsztoj szava, a tanító elmenyítő szava és a pap feloldozó szava, a barát és az anya szava. A szó: Samuel Beckett és Kurtág György szava is.

Isten tökéletesen ismeri magát, és ismeretét egy szóban mondja ki, s e szó oly tökéletes, hogy Istent személy-voltában is tükrözi. Ez a szó: az Ige, a második isteni Személy.

Ha nem csiszolják a szót nemzedékek, Samuel Beckett sem tudná kimondani a szó erejében kételkedő szavait.

A szóval sokan bántak és bánnak cudarul. Kiválthatja ez a rossz tapasztalat a szó elleni lázadást. És ez az értelem elleni lázadás, mely néha leplezetten is megjelenik. Ha engedünk korunk egyik kísértésének, az irracionalizmusnak, olyan örvény kap el minket, mely eleinte bódító, mint a drog, azután a pusztulás mélységébe kavar.

Szeressük a szót, és tisztelettel bánjunk vele!

„Sok haza-puffogatas...”

De sokan, de sokat hivatkoznak okkal-ok nélkül hazafiságunkra/hazafiságunkra, magyarságunkra, nemzeti érzésünkre. Hogyan is írta Kisfaludy Károly epigrammájában?

Sok haza-puffogatas, ok semmi, de szörnyű magyarság.
Bundás indulatok: oh be *tatári* műv ez! (Kisfaludy Károly)

Még a rendszerváltozás hajnalán kérdezték meg tőlem egy anketon, mit jelent számomra a hazafiság. Nem volt módon előre gondolkodni a válaszon, rögtönöztem, de azt hiszem, akkori válaszomat ma is vállalom. Számomra a hazafiság két dolgot jelent: ismerni Magyarországot és tisztességgel elvégezni a munkámat.

Ismerni: tudni a földrajzát és történelmét. Közeli kapcsolatba kerülni a városokkal, falvakkal, erdőkkel, vizekkel; saját életem részének tudni István királyt, Károly Róbertet, Széchenyit éppúgy, mint Kosuthot, a kurucokat és a labancokat, Nándorfehérvárt és Mohácsot; Balassit és Adyt, Tinódit és Bartókot, az MS mestert és Csontváryt, Kempelent és Szentgyörgyit. Közelről ismerni, és ezért életem részének tudni: akármiként vélekedem is egyikről vagy másikról, mind hozzám tartozik. És ismerni a márt, a gondokat és örömeiket, a szegényeket és törtetőket, az itt szülötteket és jövevényeket, a székelyeket és a cigányokat. Ezt senki nem írta meg szebben, mint József Attila (A Dunánál). Az egész versben, de a híres sorokban tömören is: „A harcot, amelyet őseink vívtak, / békévé oldja az emlékezés” – és szinte már röstellem ideírni a folytatást, idézze mindenki magától, remélem könyv nélkül tudja. Mert ez is hazafiság: sok-sok verset fejből tudni.

A hazafiság másik megnyilvánulása: pénzért vagy nem pénzért, jókedvvel vagy kényszerből de becsülettel és testi-szellemi erőinket bevetve, s ami manapság a legjobban hiányzik: csendes odafigyeléssel dolgozni abban, amit életkörülményeink, tehetségünk, sorsunk, neveltetésünk, hajlamaink és vonzódásaink számunkra kijelöltek. Mit csináljak, megint a közmondássá vált József Attila jut eszembe: „pontosan, szépen, ahogy...”.

És talán még egy harmadik. Ha jól emlékszem, Pilinszky írta valahol, hogy a hazát csak részvéttel szabad szeretni. Nem pöffeszkedve, nem istenítvé, nem harciasan, hanem gyengeségei iránti megrendült együttérzéssel.

Egy ilyesféle hazafiságba konfliktus nélkül belefér az európaiság, sőt a globális gondolkozás is. Nekünk – és különösen a keresztényeknek – hazája a nagyvilág, nemzete: az emberiség. Ez nem hazafiatlanság. Már idéztem egyszer Babitsot: „egy lélek, egy ország végtül-végig, magát-tépő hazám: Európa”. Kodályt aztán nem vádolhatja senki hazafiatlansággal; mégis állandóan arról beszélt, hogy műveltségünknek nemzetközinek kell lennie. Népdal és Mozart. Világtágasságú műveltségünk, tájékozottságunk, az emberiség sorsáért való aggodásunk, világméretű részvétünk adja tartalmát helyes internacionalizmusunknak éppúgy, mint hazaismeretünk, munkánk és részvétünk adja tartalmát helyes nacionalizmusunknak.

A kereszténység nem beszél hazafiasságról. A lekitükörben nem szerepel az, hogy eléggé magyar voltál-e (meg hogy elmentél-e szavazni...). Ha kereszténységünket nem kitaláljuk, hanem Egyházunktól tanuljuk, akkor eljutunk a helyes hazafiassághoz, helyes európaisághoz és helyes nemzetköziességhez. A kereszténység kezdet óta azt tanította, hogy gondoskodnunk kell családunkról, imádkoznunk kell városunkért, imádkoznunk kell a békéért, és az egyház számára a világtól csak egyet várunk el: a vallás háborítatlan szabadságát. Ezt most nem bizonyítom, aki ismeri a bibliát és a liturgiát, az tudja, hogy miről beszélek. Úgy is mondhatnánk, hogy a keresztényt a figyelem, szeretet és gondoskodás kötelessége köti környezetéhez. Nos, ennek a fokozatosan táguló „környezetnek” egy állomása a késő középkorban kialakult „nemzet”-keret, meg az ország (a kettő nem azonos egymással!). A család, város, ország, Európa, világ. A szekuláris közösségek e sorába illeszkedik a „haza” is.

Minden más: „bundás indulatok...”

Aquileia

Aquileia ma jelentéktelen kis város (inkább falu) közel az Adria északi partjaihoz. Ahogy leérkezik az út Tarvisio felől a tengerpart közelébe, alig néhány kilométert kell tennünk Velence irányába, azután kimenni a tenger partjára. Ma földnyelv köti hozzá az egykori szigetet, Aquileia lakóinak népvándorlás kori menedékhelyét, Gradót. Bezzeg nem volt ilyen „Isten háta mögötti” városka a 3-4. században. Itt futottak össze Itáliába, a Noricumba (a mai Dél-Németország, Ausztria, Szlovénia), távolabbról Pannóniába, a másik oldalon pedig Illíriába, a Balkánra vezető utak, így fontosságát a római birodalom számára kereskedelmi és stratégiai-katonai érdekek (mintegy védőbástya a barbárok ellen) határozták meg. De kulturális központ is volt, jelentős szellemi erők gyűltek egybe; egyebek mellett Szent Jeromos életében is fontos szerepe volt az itt élő értelmiségi kolóniának.

Aquileia már a korai időktől fogva fontos egyházi központ. A helyi hagyomány szerint Szent Márk, Péter apostol tanítványa alapította, első püspöke Hermagoras vértanú volt, első, történelmileg is igazolható püspöke pedig a 285-ben vértanúhalált halt pannóniai Hilarius. Az érsekség fontos missziós központtá vált, érseki tartománya benyúlt a mai Ausztria és Szlovénia területére, egészen a Drávaig. De kiterjedt az Nyugat-Itália irányában is: virágkorában még a Milano közelében fekvő városok is tartoztak hozzá. A 4. században tartományi zsinatot is tartottak Aquileiában, és egyházi tekintélyét jelzi, hogy az 5. században érseke – Rómával dacolva – felvette a pátriárkai címet. Valószínű, hogy a magyar egyházra is megvolt közvetlen és közvetett hatása. A magyar kereszténység egyik gyökere az akkor Aquileiához tartozó délszláv-kerantán egyháznál keresendő (korai egyházi műszavaink egy részét is innen kaptuk); lehetséges, hogy a középkori magyar liturgiában és zenében megtalálható itáliai elemeket (esetleg karintiai közvetítéssel) Aquileia, (később Velence) közvetíthette számunkra.

Ami korábban előnye volt, az lett később hátrányára. Földrajzi fekvése a népvándorlás kori rohamok egyik első célpontjává tette. Már Attila hunjai elől Grado szigetére kellett menekülniük. Az Alpok és a tenger közti szűk síkság, mely előbb észak, dél és kelet közti közvetítő

centrumban volt, később, a szétszakadó római birodalom idejében önállósuló vidékek külső elővidékévé, perifériájává vált. A longobard kortól fogva hol itáliai, hol német uralmi igények érvényesültek fölötte, tengeri erejét pedig a védettebb helyen lévő Velence vette át. Egyházát belső szakadások tépázták, területe egyre szűkült, a mai Udine mellett fekvő Cividale pedig a német egyház erős befolyása alatt álló részközponttá vált. A pátriárkai cím végül Velencének jutott, s 1751-ben a pátriárkátus helyét két püspökség foglalta el, az egyik székhelye Cividale (ma Udine), a másik Gorizia (a mai szlovén-olasz határon álló városka).

Volt azonban a politikai, gazdasági, egyházi hanyatlásnak egy haszna is. Míg a középkorban és újkorban nagy, gazdag erejű városok folytonosan átépültek, Aquileia „elfelejtődött”, s emiatt sok emléke megőrződött. Állnak benne a régi fórum oszlopai, és sok más római kori maradvánnyal büszkélkedhet. Ezeknél azonban sokkal fontosabb Aquileia egykori katedrális. Tapintatos helyreállítása után az antik kereszténység egyik legcsodálatosabb, épen álló építészeti emléke. Fedett folyosóval kapcsolódik hozzá a római battisterókkal vetekedő keresztelőtemplom, közepén a medencével. Maga a bazilika gazdag, tagolt tér, szépen csatlakozó és eltérő padlószintű mellékterekkel.

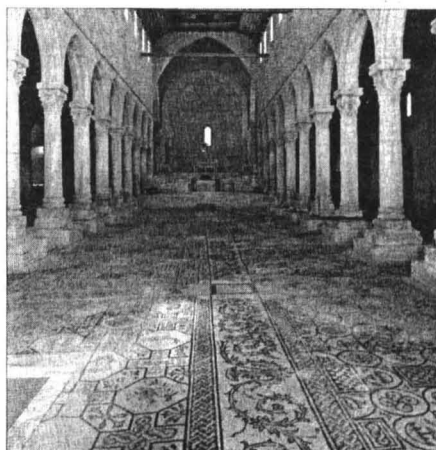
A templom legnagyobb nevezetessége azonban az egész főhajót beborító, épségben megmaradt 5. századi padlómozaik. A jól ismert középkori mozaikokkal szemben ez a késő ókor stílusát, színeit, figuráit, motívumait és főként szellemiségét idézi fel. „Szent” ábrázolás, de valahogy másképpen, mint a középkoré. Annyiban világiasabb, hogy Isten egész teremtetett világa jelen van benne: növények, halak, vizek, állatok, s ezek gyűrűjében a bibliai motívumok, olykor igen eleven ábrázolással (például amint Jónást a tengerbe dobják, és amint a cethal kiadja gyomrából). Az éles arany, kék, piros helyett a lágyabb színek dominálnak: zöld, testsárga, halványkék. Az egész geometrikus rendbe illeszkedik, és gyönyörű ornamentika keretezi a figurális ábrázolásokat.

Hogyan nézzünk egy ilyen mozaikpadlóra? Vajon idegen-e egy ilyen felfogás a szakrális tértől? Azt hiszem nem, csak éppen másra helyezi a hangsúlyt. A 103. zsoltár jut róla eszembe: „Ki forrásokat bocsátasz a völgyekbe, s tovafolynak a vizek a hegyek között. Isznak abból mind a

mezei vadak, s még a vadszamarak is oltják szomjukat. Fölötte laknak az égi madarak, az ágak közül hallatják hangjukat. Megöntözöd a hegyeket hajlékaidból, munkálkodásod gyümölcseivel jóllakatod a földet. Fűvet sarjasztasz állatainknak, és növényt az ember szolgálatára... Íme, a nagy és tágas-öblű tenger, benne számtalan úszó állatok, kicsinyek a nagyokkal együtt. Rajta járnak a hajók, ott a félelmes Leviátán, melyet te alkottál, hogy játsszék benne. Mindenek tőled várják, hogy eledelt adj nekik alkalmas időben...”

Világiasság ez? Annyiban igen, hogy a világot, az univerzumot jeleníti meg. De ez az univerzum Isten műveinek magasztosságát, és e magasztosság magának Istennek magasztosságát hirdeti. Lehet, a megszkottnál derűsebbnek látszik e kép; lehet, az antikvitás világszeretete integrálódik itt a kereszténységbe. De ne feledjük, bármily „bájos” a Jónást elnyelő cethal, e „tengerben játszadozó Leviátán”, az akkori hívő is tudta, hogy Jónás a keresztén szenvedő és meghaló Üdvözítő jele.

A magyar turista, amikor lerobog a nagy hegyekből, siet, hogy mielőbb Velence operett-városában lehessen. Én mégis azt tanácsolom, ha legközelebb errefelé tévedünk, ne fosszuk meg magunkat egy csendes, nyugodt naptól, amit ebben az elhagyatott kisvárosban és katedrálisában tölthetünk. Talán olcsó helyet is kapunk valamely hotelben, vagy az egyszerű, egy éjszakára mégis elfogadható ifjúsági hostelben.

Mely igen magasztosak a te műveid, Uram, mindeneket bölcsességgel tettél... Mindenek tőled várják, hogy eledelt adj nekik alkalmas időben. Te adván nekik, ők összegyűjtik, felnyitod kezedet és betelnek javaidal. Elfordítván pedig orcádat, megháborodnak, visszaveszed lelküket, és elfogyatkoznak, és poraikba visszatérnek. Kibocsátod lelkedet, és életre kelnek, és megújítod a földnek színét. Legyen örökkétartó az Úrnak dicsősége, örvendezék az Úr az ő művein... (103. zsoltár)

Jegyzetek a liturgiáról

75. Mi az a „római rítus”? – 2.

A cikk első része a Gondolkodó Füzetek 37. számában olvasható. Az eddigi tézisek: I. A liturgia „igazsága” több, mint dogmatikai igazság, azt egy adott liturgikus stílus és hagyomány hordozza. II. A római rítus alapvetően egységes volt legkorábbi emlékeitől a közelmúltig. III. Ugyanakkor ez az egység rítuscsaládok gazdagságában bontakozott ki. A tridenti rítus: római rítus, de csupán annak *egyik* ágazata. IV. Liturgiailag nem nevezhetők rómainak a 16. századtól kezdve ismét és ismét fellépő reformliturgiák, beleértve a zsinat után kiadott Novus Ordot is.

V.

Milyen filozófiai, antropológiai felfogás látszik alátámasztani azt, hogy az Ordo Novus (tartalmi értelemben) szakított a római rítussal, valóban, s ahogy mondani szokták, „új liturgia”? Erről azért nehéz beszélni, mert a kurrens érveket nem az új liturgiát élénk adó Egyház fogalmazta meg; igazából egy fajta közbeszéd befolyásolja a papok és hívek tömegeit. Olyan közbeszéd, mely az élő szavakban vagy a publicisztikában jelenik meg, mintegy a légben elterjedt, az egyházi közéletben napról napra belélegzett módon hat.

További nehézség, hogy az ideák és a liturgikus változások között nincs mindig tényleges kapcsolat; egyidejűségről van szó, melyben a felfogás változása alapot adni látszik a liturgikus változásnak, és a liturgikus változás lökést ad a további felfogásbeli változásnak.

A megalapozó érv az ún. pasztorális érdek. Valahogy így: „A liturgia az emberért van, az embert kell szolgálnia, mégpedig az adott kor emberét. A mai liturgia nem ragadhat le a középkor vagy a barokk formáinál, mert azok megfeleltek az akkori kornak, de nem mondanak semmit a ma emberének.” Ám mindjárt van itt egy olyan tény, melyről az említett érvek megfogalmazói hallgatnak. Tegyük fel, hogy a tridenti liturgia a 16. század emberének szólt, s négy század múltán már elavult. Ám a tridenti liturgia kilenc-tized része azonos a középkori liturgiával. Eszerint e liturgia nem is a 16. század emberének szólt, hanem a kö-

zépkor emberének. Igen, de a középkor liturgiája lényegét nézve azonos a karoling koréval, amaz pedig, legalábbis esszenciális magjában azonos az antik keresztény Rómáéval. Akkor hát melyik kor emberének is szólt ez a liturgia? Vagy az antik keresztény ember lelkülete azonos volt-e a népvándorlás alatt letelepedett új népek lelkületével, azután azonos a középkoréval, majd a 16. századéval, s ki tudta szolgálni a 19-20. század emberét is, csak a 20. század végére történt-e akkora elemi változás az emberek lelkében, hogy ami tizenkét-tizennégy század alatt megfelelt az emberek lelkületének, éppen csak az új embernek nem jó? Nem változott-e Európa nagyobbát a 7. és 10. század között, mint a 17. és 20. század között?

Az érvelésben elrejtett kronolatria (időimádás) három alapvető ponton hamis kiindulápontra támaszkodik. Az első teológiai, a második liturgiai, a harmadik antropológiai.

1. Kétségtelen, hogy életünknek számos olyan mozzanata van, mely szorosan kapcsolódik a mindennapok eseményeihez, társadalom-berendezkedéséhez, civilizációs vívmányaihoz. Ám üdvösségünk ügye, mely körül a liturgia forog, ezekhez csak áttetten, közvetve kapcsolódik, vagy sehogyan sem. Üdvösségünk nagy „tárgyai”: a Szentháromság, az Isten-Ember, a bűn, a megváltás, a kegyelem, az erény – legalábbis ha igaznak tudjuk őket. – kortól függetlenek. Amikor a liturgia az emberről és cselekvéseiről beszél, akkor nem a konkrét megvalósításra ad indítékokat, hanem abban a távolságban nevezi meg, vagy fejezi ki az ember életét, melyben az *örök* meghatározottságok dominálnak. A kor vagy személy, vidék vagy foglalkozás specifikumai csupán az örök meghatározottságok aktuális megjelenései. Az, hogy valaki a betör a szomszéd kunyhójába, vagy az, hogy számítógépes heckerként betör a szomszéd számítógépébe valóban különbség, s jellemző a korra, hiszen a 6. században nem voltak számítógépes heckererek. A kettő azonban *lényegében* nem különbözik, mindkettő lopás, és a VII. parancs elleni bűn. Ha lopásról beszélek, nem szükséges specifikálni, hogy lábost lop-tam vagy számítógépes adatot. Sőt a liturgia még ennél is távolabbi (és éppen ezért egyetemesebb) nézőpontot foglal el: arról beszél, hogy az ember hogy működik együtt a kegyelemmel, hogy áll ellen neki, vagy

éppen hogyan köthözi meg önnön magát a bűn által. Lehet, hogy éppen a számítógépes lopással vétkezik, lehet, hogy száz más módon, de ez a liturgiát egyáltalán nem érdekli. A liturgia értelmező foglalatja annak, ami minden ember életében megjelenik, habár más-más módon. Ha nem így lenne, akkor csak a privát-liturgiáknak lenne érvényességük, hiszen illúzió, hogy az adott templomi közösség maga homogén formáció lenne. Amikor a mai élet problémáit akarja valaki belevinni a liturgiába, azt hívén, hogy közelebb került az emberekhez, akkor csalódásba esik. Az emberekhez a liturgia azzal kerül közel, hogy felismerteti velük, miről is szól az életük nem a felszínen, hanem valójában. A liturgiát a liturgikus nevelés egyetlen mondattal az emberek közelébe tudja hozni: léted legalapvetőbb problémáiról és annak orvosságairól van szó, ezeket ismerd fel a magad életének problémáiban. Ezért tartalmilag nincs szükség arra, hogy a liturgia jelentősen változzék. Ha az Egyház az alaptényezőket hitelesen és univerzálisan ki tudta mondani klasszikus liturgiájában, akkor az ember ebbe mintegy be tudja önmaga életét helyezni. Az a törekvés, hogy ennél közelebb kerüljön az emberhez, egy fajta vallási giccshez vezet, amellet pedig a liturgia egyik legfőbb értékét, az emberi lélek tapintatos tiszteletét veszélyezteti. Amikor a liturgiában a mindennapi élet konkrétumait akarják megjeleníteni, e mögött végső soron a hit válsága lappang: nem hiszünk a bűn, az engesztelés, a megváltás valóságában, s azért e szavaknak „kézzel foghatóbb” jelentést akarunk adni.

2. Az „emberközeli” liturgiával a második nehézség éppen liturgiai természetű (habár végül itt is a hit valódiságát fogjuk érinteni). A ma általánossá lett liturgikus herezis – a II. vatikáni zsinat liturgikus konstitúciójával ellentétben – a liturgiát úgy fogja fel, mint a pasztoráció eszközét. Eszerint a liturgia végső soron az embereket szólítja meg. Ennek logikus következménye volt a misézés irányának megváltoztatása: a pap Isten helyett az emberek felé fordult. Ha azonban magukat a liturgikus szövegeket nézzük, azok többsége Istenhez szól, őt szólítja meg, hozzá beszél. Ezt a gesztust tudat alatt visszautasítja a mai papok többsége, s az emberekkel akar a liturgia „keretében” kapcsolatba lépni. Holott a liturgiában az Egyház életünk legfontosabb dolgát, az üdvösség ügyét

intézi Isten színe előtt a főpap Krisztuson keresztül. Következő hasonlatom egyoldalú, és túlzó, de a gondolat megértését mégis segíteni fogja: Egy operáció sikere nem azon múlik, hogy a beteg figyelemmel követi-e azt, pontosan tudja-e, mi történik. Lehet, hogy a beteget el is altatják az operáció alatt, de akkor is az ő javáért munkálkodnak. Valóban hisszük-e, hogy a liturgiában a pap Isten színe elé lép, nála intézi a mi ügyünket, a mi bűneinkért engesztel, számunkra könyörög kegyelemért? Nem, a valóság az, hogy ebben nem hiszünk igazán: a legjobb esetben azt gondoljuk, hogy Isten úgyis jobban tudja, mire van szükségünk, nem kell azt elmondani, s ha pedig el kell, akkor az egyes lelkek dolga, hogy elmondják. Képviselheti-e az Egyház az embert Isten előtt? Ennek a szituációnak vállalásához igen mély és természetfölötti hitre van szükség. Meg kellett-e Krisztusnak hálnia ahhoz, hogy megszabaduljunk a bűntől? Valóban képes a szentmise engesztelő áldozatként működni? Vagy arról van-e szó, hogy a liturgia az „olyan mintha” játéka? A pasztorális hatás érdekében úgy teszünk, mint aki az Egyház nevében Istenhez beszél, holott a hívekre akarunk hatni?

A fentiekben eltúloztam a problémát. Hiszen az új liturgia szövegei is Istenhez szólnak, bocsánatot kérnek a bűnért, könyörögnek a kegyelemért. Ám a változásokat, a római liturgia feladását mégis egy ilyen szemlélet igazolta; a mindennapokban egy ilyen szemlélet vált uralkodó magatartássá, sőt nem lehet tagadni, hogy bizonyos elemekben ez a szemlélet be is hatolt a liturgiába is (például amikor a szentségek rítusában az objektív, *ex opere operato* működést szinte elfedve kerül előtérbe például a szülők, keresztszülők felelőssége, s más pedagógiai mozzanatok).

A liturgia a keresztény közösségre elsősorban nem a maga közvetlenségében hat: nem a most végzett rítus hat az itt egybegyűlt hívekre. A liturgia az Egyház egész életét táplálja: a hittudományt, a misztikát, a kegyelmi életet, az istentisztelet általános szellemiségét, a papi lelkületet, melyek összességükben érintik a hívőket, egyes csoportjaiknak, egyedeiknek vallási életét. A liturgia közvetlen hatását erőltető nézet úgy tesz, mintha minden háztartási gép mellé egy áramfejlesztőt akarna állítani. A liturgia inkább egy akkumulátor, mely az Egyházban életáramot gyűjt, tárol és oszt szét.

A fentiekből kitűnik, hogy nem akarom tagadni a liturgiának az emberekre gyakorolt hatását. Hiszen tudjuk, hogy a liturgia Isten dicsőségére és a lelkek megszentelésére van, és hozzátehetjük, hogy a maga nagyon sajátos módján a lelkek formálására is. De ez nem azzal a brutális közvetlenséggel történik, ahogy az aktivista lelkipásztorkodás szeretné, hanem a lélek szentsége iránti végtelen tapintattal. A liturgia felmutatja önmagát a lélek előtt, szelíd nyájassággal hívja magához a lelket, megengedi, hogy a lélek végre elfeledkezhessék magáról, és azután a liturgiából egy kissé átalakulva, lelkületében istenesebben lépjen ki, menjen vissza a liturgiává váló köznapi életbe. A liturgia nem a gyakorlati vallásos életre tanít, hanem a liturgia maga a vallásos élet gyakorlata. Legfőképpen az istenszeretet melegét árasztja a lélekbe, s vele együtt – észrevétlenül – az alázatosság, az engedelmesség, a szelíd öröm, a béke-szeretet, a tapintat, a fegyelmezettség szellemét is. Kifosztja a keresztény közösséget, aki erőszakosságával, önkényes ötleteivel, kreativitásával a hívők manipulációjával, a közösségszervezés technikáival elveszi az emberektől a liturgia mással nem pótolható áldásait.

3. Itt érkezünk el a liturgia antropológiai, pszichológiai sajátságaihoz. Elvben az újitók is elismerik, hogy a liturgia tartalmát üdvösségünk dolgai, Isten dicsősége és a lelkek megszentelése adja. De úgy gondolják, hogy az a jelrendszer, az a szövegkincs, az a terminológia, az a fordítás, amellyel ezt a tartalmat közvetíti, a mai ember számára érthetetlen. A zsinat után olvashattuk azt a durva megfogalmazást is, hogy a latin liturgiában résztvéve az emberek azt gondolták, hogy csak az idegen nyelv miatt nem értik azt – a fordításkor kiderült, hogy maguk a szövegek érthetetlenek a mai embernek. Az új igény szerint olyan új liturgiára van szükség, melyet mindenki első hallásra felfog.

Márpedig ennek a liturgikus herezisnek az Egyház egész történelme ellene mond. A hit tartalma és a hitnek a liturgiában való megélése mindig is úgy jelent meg, mint *elrejtett* bölcsesség, melyet az ember ajándékképpen kap, s melyhez föl kell emelkednie. A misztagógia, a misztériumba való bevezetés több, mint erkölcsi intés, lelkes buzdítás, sőt több, mint az általános vallásos elmélkedés. A misztosz: a misztériumba beavatott ember. A beavatás éppen a misztérium szavain, tettein

keresztül történik. A beavatás mindenek előtt ontológiai természetű: a létet alakítja át. Akár tud róla az ember, akár nem, lényében válik részévé (gondoljunk a gyermekkeresztségre!). Azután felemelkedik hozzá mentálisan (lelkületében), és tehetsége arányában intellektuálisan (értelmével) is. Az intellektuális felemelkedés nem elmés teológiai spekulációkat, tudományos bibliamagyarázatokat jelent, hanem azt, hogy áhítattal ajkára veszi az anyai szájról tanult, megszentelt szavakat, végzi a jeleket, s ha ezt odaadó lélekkel teszi, akkor szíve és elméje egyaránt egyesül e szavakkal és jelekkel, és éppen az egyesülés által tanulja meg azok értelmét. Objektív értelmét is, a maga számára érvényes értelmét is. Ennek ellentéte az, ha akár maga akarja meggyártani e szavakat és jeleket, akár a maga vélt igényei szerint akar azoknak elbírálója lenni.

Első tehát a jel utánzása, a szó megismétlése. Az aláztos lélek számára a jel, a szó fel fogja tárni értelmét. Ezt mondja ki axiomatikusan Szent Benedek: nem azt mondja: „vox concordet menti” (feleljen meg a hangod annak, amit gondolsz, akarsz, érzel), hanem „mens concordat voci” (amit hangod kimond, ahhoz igazodjék gondolatod, akaratom, érzésem). A lélek és hang közötti harmónia nem azzal jön létre, hogy „ami a szívemben, az a számon”, hanem amit az Egyház és a Szentlélek a száma ad, azzal azonosítja magát a szívem.

Ez egyben minden növekedés törvénye. Ha a liturgia tartalmát a közösség, a kor, a nem, a foglalkozás szabná meg, akkor az ember meg is maradna abban a korlátozott világban, melyben ma éppen benne van. Ennek a megközelítésnek sajnálatos eredménye az lenne, hogy a liturgia képtelen volna felemelni az egyént és közösséget: ők kifejezik benne magukat, és azok is maradnak, amik. Ha a közösség vagy ember önzetlenül egyesül egy nála magasabb valósággal, akkor egy idő után fel is növekszik ahhoz. Az emberközpontú liturgiaszemlélet fatalista, a liturgiaközpontú emberszemlélet optimista.

Hogy az embernek és a liturgiának ez az egyesülése megtörténhesen, az ember részéről határtalan bizalomnak kell lennie a *tényleges* liturgia iránt. Nem gondolhatja, hogy mai liturgia X csoport vagy Y lelkipásztor liturgiája. Sőt azt sem gondolhatja, hogy egy tegnapi bizottság liturgiája, melyet az Egyház jóváhagyásával magáévá tett. Az igazi, bi-

zalmat keltő liturgia a történelmi idők mélységéből, a személytelenség mély forrásaiból érkezik az emberhez. Ez a liturgia generációk hosszú sorának liturgiájával kapcsolja össze a mi liturgiánkat. Még ha ott is van benne a nélkülözhetetlen emberi elem, ez a mélységes múlt, tradícióba ágyazottság valamiféle isteni eredet érzésével járja át az embert, és ez az érzés nem is csal meg. Ne feledjük el, Mózes könyvei a liturgia legkisebb részletét is közvetlen isteni rendelésre vezetik vissza.

Amikor egy pap végigrögtönözte a liturgiát, kérdésemre azt válaszolta, az előírt liturgiát is emberek csinálták Rómában, akkor ő miért ne alakíthatná azt. Ha e pszichológiai aberrációt csak az engedelmes-ségre, liturgikus fegyelemre, jogi szabályokra hivatkozva tudjuk visszautasítani, akkor érzéketlenek vagyunk liturgia örök emberi, mély lélektani igénye iránt. A hagyomány, a folytonosság itt válik a liturgia helyes végzésének feltételévé.

Láttuk, hogy ez a *folytonosság* nem zárja ki a *változást*. 1960-ban sem kellett kizárnia. És ugyanígy: az *egyetemesség*, egy adott rítus széleskörű érvényessége nem zárja ki a rendezett *különbségeket*. De a liturgiában csak akkor tapasztaljuk meg a minket is magába fogadó személytelen, időtlen érvényesség *folyamatosságát*, ha az időről időre fellépő *változások* nem törések, hanem olyan kicsik, hogy azt érezzük: inkább őrizni segítik, semmint rombolják a tradíciót. A liturgiának az egyes embert és parciális közösséget felülmúló egyetemességét akkor tapasztaljuk meg, ha az *egység* és *különbség* aránya, viszonya rendezett.

A római rítus *állandósága* és szükséges *változása*, *egysége* és helyi *változatai* közötti egyensúlyt megőrizni vagy újra megtalálni egyáltalán nem lehetetlen. Ehhez az egyensúlyoz visszatérni, az így értelmezett Római Rítust ma is elevenné tenni: értelmezésemben ez lenne a „Reform reformjának” értelme.

Jegyzetek a liturgiáról

76. A Hiszekegy a misében

A liturgia-magyarázatokban úgy tanultuk, úgy tanítjuk, hogy a Hiszekegy az Igeliturgia része, válasz az olvasmányokban és evangéliumban elhangzott, a homíliában megmagyarázott isteni üzenetre. Az Úr szólt, és mi kijelentjük: hiszünk benne, hiszünk az ő szavának.

A liturgiátörténet úgy tudja, hogy a Hiszekegyet viszonylag későn, a 1014-ben II. Henrik császár kérésére vezették be a miserendbe; addig Rómában nem mondták, mert „Rómát sohasem fertőzték meg az eretnekségek”.

Meggondolandó azonban, hogy a Credo ott van minden keresztény liturgiában. Ámde a *bizánci liturgiában* az evangéliumot nem a Credo követi, hanem a litánia (oratio fidelium), ezt pedig a Nagybemenet (lényegében: a Felajánlás) a Kerubénnel, azután a pap csendes felajánlási imádságokat mond, és csak ezután következik a Hiszekegy, majd a prefáció, a Sanctus, a kánon és az átváltoztatás.

Hasonló a helyzet az ambrozián liturgiában: az evangélium után a felajánlás jön, az ünnepélyes tömjénezés, s csak azután a Hiszekegy, az „oratio super oblatam”, a prefáció, a kánon és az átváltoztatás.

A Hiszekegy tehát egyik rítusban sem az Igeliturgia része, hanem az eukarisztikus részé, még hozzá mindkettőben a felajánlást követi, vagyis a prefációval együtt már a kánon közvetlen előkészülete! De hogy lehet ezt megérteni?

A római misekánonban van egy igen hangsúlyos kifejezés: „Emlékezzél meg, Uram, a Te szolgálóidról és szolgáló leányaidról és minden itt körülállóról, kiknek *hitét Te megvizsgáltad*, és tudod, hogy magukat fenntartás nélkül átadják Neked... – *quorum tibi fides cognita est*”. Egy korábbi füzetben elmondtam, hogy e szavakkal a nagy misztériumba, a megváltás szentségébe, az egyetlen áldozat és egyetlen kenyér közösségébe belépő Egyház kinyilvánítja hitének tisztaságát és szilárdságát. Ez teszi őt (a devotioval, vagyis a fenntartás nélküli önátadással együtt) alkalmassá arra, hogy Krisztus áldozatában részt vehessen. A hit „cognita est”, vagyis Isten nem csak „ismeri” hitüket, hanem megvizsgálta, mondhatni: pontról pontra igazolta. Vagyis nem elég általában az

Istenben hinni, nem elég csak bizalommal és hittel rá hagyatkozni, hanem hitünknek minden részletében meg kell egyeznie a kinyilatkoztatott igazsággal. Ez a hit a kapuja a szentségbe való belépésnek. Ugyanezt látjuk a keresztségnél: a megkeresztelendőt az Egyház nem általában kérdezi hitéről, hanem hitünk legfontosabb alapigazságaira vonatkozóan kell neki hitvallást tennie. Egyébként a keresztségi és az eukarisztikus Credo között kapcsolat is van: a Credo, mint hitünknek összefoglalása keresztségi hitvallásból származik (s ezért van egyes számban: hiszek, vallom, akkor is, amikor a misében egy közösség mondja ki). Természetesen ez a hit *implicite* (bennfoglaltan) Isten minden szavára, így az olvasmányokban elhangzott szavára is igent mond. De nem arra vonatkozik elsősorban. A Credo elsősorban hitünk alapigazságairól beszél, és azt elhatárolja a „foltos”, vagyis eretnek hittől.

Ebben az értelemben a hit és hitvallás belefoglalódik az áldozati tárgyakba. A görög szertartás szerint a Credo éneklése közben az áldozati tárgyak felett tartja a pap függve a szindont, az áldozatot letakaró kendőt, ezzel mintegy kapcsolatot teremt a Hitvallás és a szent színek között.

Mindezt nem azért mondtam el, hogy a szertartási részek rendjét kritizáljam. (Habár magam részéről, akinek erre semmi illetékessége nincs, jobbnak tartanám, ha az *oratio fidelium* a prédikációt követné, sőt akár Ratzinger bíboros javaslata szerint ezt követhetné a békecsók – „amikor adományodat az oltárra viszed... előbb békülj ki felebaráttoddal, és azután ajánld fel adományodat” –, a Credot pedig már az oltárnál állva, a felajánlást bevezetve mondhatná a pap.) Azért írtam erről, hogy pontosabban és gazdagabban értsük a Credot mondanivalóját, amikor azt a homília után imádkozzuk. Ne csak visszafelé tekintünk gondolatban, az olvasmányokra, de előre is: érezzük meg, hogy ahogy egykor a hitvallással készültünk megkeresztelésünkre, most a hitvallással erősítjük meg tiszta tudatunkat az áldozat bemutatására. Vagyis a Credo az Igeliturgia és az Eukarisztia csatlakozási pontján áll.

És talán egy zenei gondolat is. Ha a Hitvallás csak értelmi állásfoglalás és nyilatkozat, tehát inkább elméleti, mint szentségi esemény, akkor ahhoz a prózai mondás látszik illendőnek. Ha azonban a szentségi cselekmény része, nagyon is illő, hogy recitáljuk, énekeljük azt.

16. A „Társadalomtan”-ról, I. – Jegyzetek a liturgiáról: 31. *Mysticum jejunium* – I. 32. Az ismétlődés funkciója a felolvasott liturgikus szövegben. – *Pro informatione*.

17. A „Társadalomtan”-ról, II. – Jegyzetek a liturgiáról: 33. A hirdetőbála. 34. *Mysticum jejunium* II.

18. „*Audiatur et altera pars*”. – Aquinói Szent Tamás az óvatosságról. – Szövegértés, nyelvtanulás. – Jegyzetek a liturgiáról: 35. A *communio*. 36. *Ecclesia toto orbe diffusa*.

19. A karmester dolga. – Valami a gyermeknevelésről. – Jegyzetek a liturgiáról: 37. Az 1. zsoltár – húsvétkor. 38. Mi a „kántorböjt”?

20. A giccs. – Egyház és társadalom. – A magyar egyházi stíl. – Egy interjúból. Jegyzetek a liturgiáról: 39. A liturgia „igazsága”. – 40. Egy olvasmány fordítása.

21. A „haldokló” népzene. – Naplójegyzetek (1). – Jegyzetek a liturgiáról: 41. Könyörgések „super oblata”. – 42. Egy furcsa kísérlet.

22. A tekintélyről és tekintélytiszteletről. – Egy kimaradt alfejezet. – A töredékkutatásról. – Naplójegyzetek (2). – Jegyzetek a liturgiáról: 43. Könyörgések „super oblata”: A *Sacramentarium Gregorianum* felajánlási könyörgése Ádvent I. vasárnapjára – 44. Elsőáldozás Zsámbékon.

23. Kodály és Bartók: Párhuzamos életrajz (1). – Szintagmák és nyelvi struktúra. – Egy tudományos konferencia. – Jegyzetek a liturgiáról: 45. Könyörgések „super oblata”: Karácsony. – 46. „Régi” és „új” liturgia.

24. Kodály és Bartók – párhuzamos életrajz (2). – Aquinói Szt. Tamás: Vajon szükség volt-e az emberi nem helyreállításához Isten Igéjének megtestesülésére? – Jegyzetek a liturgiáról: 47. Mindenszentekre. 48. Könyörgések „super oblata”: Karácsony utáni vasárnap.

25. További nyelvtani játékok. – A politikai celibátus. – Egy jótanács: Gyana-kodj „költőiségre!” – Jegyzetek a liturgiáról: 49. Miről szólnak az offertórium-énekek (1). 50. Könyörgések „super oblata”: a *Sacramentarium Gregorianum* könyörgése nagyböjt II. vasárnapján.

26. Bach-életrajz. – Becket Tamás vértanúsága. – Jegyzetek a liturgiáról: 51. Miről szólnak az offertórium-énekek (2). 52. Könyörgések „super oblata”: a *Sacramentarium Gregorianum* könyörgése a pünkösd utáni II. vasárnapon.

27. Egy ökuménikus népénekgyűjtemény esélyei. – Jegyzetek a liturgiáról: 53. Stilizálás – klasszikum. 54. A *Sacramentarium Gregorianum* felajánlási könyörgése a húsvét utáni II. vasárnapon.

28. Alárendelt melklékmondatok. – Új Egyházzenei Füzetek. – A Cid-et olvasva. – Húsvéti ének, jó énekeseknek. – Jegyzetek a liturgiáról: 55. „... et salutare tuum da nobis”. – 56. A *Sacramentarium Gregorianum* felajánlási könyörgése a húsvét utáni III. vasárnapon.

29. Füzet: A haszontalan tudományok. – Jegyzetek a liturgiáról: 57. A szószék. – 58. A *Sacramentarium Gregorianum* felajánlási könyörgése a pünkösd utáni IX. vasárnapon.

30. A körmondat. – Érzés és érzet a művészetben. – Az újdonság varázsa. – A vallás iránti tisztelet. – A Szentháromság – „nekünk”? – Év végi búcsú. Jegyzetek a liturgiáról: 59. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a pünkösöd utáni XV. vasárnapon. 60. Mária „elszenderülésének” ünnepe.

31. Mít adhatunk Európának? (1) – Delacroix naplójából. – Egy erkölcsstan vázlata (1) – Jegyzetek a liturgiáról: 61. Az Egyetemes Könyörgések. 62. Térrendezés Gödöllőn.

32. Mít adhatunk Európának? (2) – Egy elme-etűd. – Egy erkölcsstan vázlata (2) – Jegyzetek a liturgiáról: 63. Fortescue 64. A római mise-proprium egysége és változatai..

33. Mít adhatunk Európának? (3) – A fiatalosság. – Egy fontos bemutatóról (Jeney Zoltán: Halotti Szertartás). – Nem értem hogy / mért beszélnek így a / bemondók? – Jegyzetek a liturgiáról: 65. A ceremóniák mélyebb értelme. – 66. „Alkalmas ének”?

34. Mít adhatunk Európának? (4) – A szöveg: közlés és artefactum. – Emléksorok egy nagy zenészünkéről. – Egy karácsonyi sequentia. – Jegyzetek a liturgiáról: 67. Szent Miklós? Mikulás? – 68. A zsoltár a liturgikus gyakorlatban.

35. Mít adhatunk Európának? (5) – Joseph Ratzinger nyilatkozata (még bíboros korából). – A misztérkum-teológia rövid foglalata. – Jegyzetek a liturgiáról: 69. A nagy nemzedék. – 70. „Infra actionem”.

36. Mít adhatuk Európának? (6) – Jegyzetek a liturgiáról: 71. „Quam oblationem...” – 72. Zsoltárok.

37. Jegyzetek a liturgiáról: 73. Mi az a „római rítus”? – 74. Nagy Szent Leó pápa beszédének kezdete Krisztus szenvedéséről

A „GONDOLKODÓ” füzetek: egyszemélyes, ingyenes folyóirat. Azokhoz szól, akik a katolikus dogmához hűséggel, ugyanakkor előítéletek nélkül eszmélkednek az egyház és világ, hitélet és kultúra, liturgia és társadalmi élet dolgairól. Szeretné azt a nyugodt, tárgyyszerű, elemző, ugyanakkor szükség szerint kritikai hangot megütni, mely nemcsak a gondolkodó értelmiség hagyományainak megfelelő, hanem a katolikus egyház szellemi életében is évszázadokon át normálisnak számított. – Személy szerint szívesen fogadok észrevételeket, bírálatokat. Elgondolkodom rajta, s értelem szerint visszatérek az azokban felvetett témákhoz. De ez a fórum személyes vita lefolytatására nem alkalmas, így a levelekre nyilvános választ nem tudok adni. – Évente 10 szám megjelenését tervezem (a tanév folyamán havonként egyet). A füzetet saját költségemen nyomtatom és ingyenesen bocsátom rendelkezésre. Köszönettel veszem, ha valaki önkéntesen és tetszés szerinti mértékben hozzá akar járulni a költségekhez. A füzet postázásának egyetlen feltétele az, hogy az érdeklődő egy levélben kérje a füzet megküldését, s évente adjon fel tíz darab, önmagának megcímezett, felbélyegzett közepes vagy nagy alakú borítékot a következő címre: Dobszay László, 1024 Budapest, Keleti Károly u. 11/A. II. 9.